

М. Г. Чумаченко

Донецька область

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ (до 1961 – Сталінська) – область у південно-східній частині України, у межах [Донецького кам'яновугільного басейну](#) (див. також [Донеччина](#)). Площа 26,5 тис. км² (4,4 % тер. України). Насел. 4841,1 тис. осіб (2001, складає 91 % до 1989): українців – 56,9 %, росіян – 38,2 %, греків (Д. о. – один з осн. ареалів їхнього компакт. проживання в Україні) – 1,6 %, білорусів – 0,9 %, татар – 0,4 %, вірмен – 0,3 %, євреїв – 0,2 %, азербайджанців – 0,2 %, грузинів, молдаван, болгар, німців, поляків, циган – 0,7 %. За чисельністю, густотою (183 особи на 1 км²) та питомою вагою міського (90,1 %) насел. посідає 1-е м. в Україні. Більшість міських поселень утворюють агломерації: Донецько-Макіївську, Горлівсько-Єнакієвську, Приторецьку, Торезо-Сніжнянську, Зх.-Донбаську та ін. 23,9 % екон. зайнятого насел. працює в оброб., 13,9 % – у добув. пром-стях, 11,6 % – у торгівлі та ремонті, 7,9 % – на транспорті, 7,5 % – в освіті, 7,3 % – в охороні здоров'я, 6,7 % – у сільс. і ліс. господарствах. Адм. центр – [Донецьк](#). У складі області – 28 міст обл. (найбільші: [Маріуполь](#), 492,2 тис. осіб; [Макіївка](#), 389,6 тис.; [Горлівка](#), 292,3 тис.; [Краматорськ](#), 181,0 тис.; [Слов'янськ](#), 124,8 тис.; [Єнакієве](#), 104,0 тис.; найменше – [Жданівка](#), 13,7 тис.) та 24 рай. значення, 21 внутр.-міський та 18 сільс. (найбільший – [Волноваський](#), 92,6 тис. осіб, найменший – [Добропільський](#), 20,5 тис. осіб) р-нів, 131 смт, 253 сільради, 1121 сільс. насел. пунктів. Статус істор. населених місць мають Донецьк, [Артемівськ](#), Горлівка, Краматорськ, Макіївка, Маріуполь, [Святогірськ](#), Слов'янськ. Віруючі переважно православні. 74,9 % жит. розмовляють рос., 24,1 % – укр. мовами. Станом на січень–березень 2008 наяв. доход у розрахунку на одну особу складав 3463,6 грн, реальний (у % до відповід. періоду поперед. року) – 121,4.

На Пд. Зх. Д. о. межує з Запоріж., на Зх. – з Дніпроп., на Пн. Зх. і Пн. – з Харків., на Пн. Сх. і Сх. – з Луган., на Пд. Сх. – з Ростов. (РФ) обл., на Пд. її омиває Азов. море. Протяжність з Пн. на Пд. – 255 км, з Зх. на Сх. – 180 км. Заг. довж. меж області становить 1526 км, з них 1376 км – суходут., 140 км – мор. Крайні точки: Пн. – 49° 12' пн. ш. (вис. 195 м у Краснолиман. р-ні), Пд. – 46° 52' пн. ш. (с. Білосарайська Коса Першотравн. р-ну), Зх. – 36° 33' сх. д. (побл. с. Комишуваха Великоновосілків. р-ну), Сх. – 39° 04' сх. д. (побл. с. Верхній Кут Шахтар. р-ну). Найвища точка області – курган Могила Гостра побл. с. Польове Шахтар. р-ну (331 м над р. м.). Геогр. центр Д. о. знаходиться в с. Піски Шахтар. р-ну (49° 59' пн. ш. та 37° 43' сх. д.). У

геоструктур. відношенні пн. і центр. частини області лежать у межах пн.-зх. частини Донец. складчастої споруди, Кальміус-Торец. та Бахмут. западин, решта – Приазов. блоку УЩ. Поверхня – переважно хвиляста рівнина (вис. до 200 м), інтенсивно розчленована річк. долинами, балками та ярами. На Пн. Сх. – Донец. височина (найвища частина – Донец. кряж), яка на Зх. переходить у Придніпров. низовину, на Пд. Зх. – у Приазов. височину з окремими підвищеннями. Приазов. височина змінюється вузькою смугою Приазов. низовини, яка уступом обривається до Азов. моря. У місцях залягання вапняків – карст. Рельєф ускладнено антропоген. формами – териконами, кар'єрами, курганами, проваллями на місцях підзем. виробок. У Д. о. розвідано бл. 50 видів корис. копалин. Гол. багатством надр є кам'яне вугілля. Його запаси оцінюють у 25 млрд т (загалом у Донбасі – 86 млрд т). Відкрито родовище бурого вугілля. Значні поклади кам'яної солі розробляють в [Артемівському](#), *Новокарфагенському та Слов'янському родовищах кам'яної солі*, доломітів і флюс. вапняків – у *Оленівському та Новотроїцькому родовищах флюсових вапняків і доломітів*, вогнетрив. глин – у *Часово-ярському та Новорайському родовищах вогнетривких глин*, мергелю, гіпсу – в Артемів. родовищі гіпсу й ангідриту. Здійснюється видобуток каолінів, крейди, трепелу, буд. і кварц. пісків, кварцитів, граніту тощо. Для розвитку хім. промисловості та металургії велике значення мають розвідані родовища нефелін. сієнітів, флюориту, вермікуліту, заліз. руди (Приазов'я), давсоніту, калій. солі (побл. Слов'янська), ртуті (*Микитівське родовище ртуті*), вохри, фосфоритів, азбесту, графіту (Приазов'я) тощо. У Пд. частині області виявлено кімберліт. трубки, родовища цирконію, рідкіс. металів (танталу, ніобію, літію, цезію), нових пром. видів мінерал. сировини, зокрема ставроліту (замінник плавник. шпату), у сх. частині Єнакієв.-Міус. зони – перші ареали локалізації золото-сульфід. мінералізації, побл. Харків. обл. – поклади свинцево-цинк. руд. Нині провадять оцінювання та освоєння вугіл. родовищ як комплекс. газово-вугільних. Ці заходи збільшать видобуток природ. газу на 10 % та підвищать безпеку ведення гірн. робіт. Найперспективнішим є використання метану, отриманого після дегазації гірн. виробок, у якості мотор. палива та для виробництва електроенергії. Водні ресурси обмежені. Рівень водозабезпеченості області підвищується за рахунок освоєння мінерал. джерел. На тер. Д. о. – бл. 110 річок (47 – завдовжки понад 25 км), що належать до бас. Чорного та Азов. морів. Серед найбільших – Сівер. Донець з притоками Казен. Торець, Бахмут, Лугань; Вовча (має найбільшу протяжність у межах області – 209 км) з притоками Сухі Яли, Мокрі Яли; Кальміус, Грузький Яланчик, Кринка. Річки рівнин. типу, переважно сніг. живлення, деякі з них влітку пересихають. Заг. довж. понад 3 тис. км, пересічна густота річк. сітки 0,2–0,3 км/км², у межах Донец. кряжа – 0,5 км/км². Створ. бл. 20 водосховищ (найбільші: Курахів., Карлів., Клебань-Бицьке), понад 1 тис. ставків. Є невеликі озера у заплаві Сівер. Дінця. Тер. області проходить траса *Сіверський Донець–Донбас каналу*. Клімат помірно континентал. з порівняно холод. і малосніж. зимою, жарким і посушливим літом. Пересічна температура січня від –4 оС на узбережжі Азов. моря до –8 оС у р-ні м. Дебальцеве, липня від +20,8 оС на Пн. Сх. до +22,8 оС

на Пд. Тривалість безмороз. періоду 160–170 днів. Опадів від 370 мм на рік на узбережжі Азов. моря до 560 мм на рік на Донец. кряжі. Понад 70 % їх випадає в теплу пору року. Сніг. покрив незнач. і нестійкий. Функціонують обл. центр з гідрометеорології, метеорол. станції у Донецьку, Артемівську, Дебальцеві, Маріуполі, Амвросіївці, Волновасі, Іловайську, Красному Лимані, Красноармійську, Ясинуватій. Ґрунти переважно чорноземні (звичайні середньо- і малогумусні). У річк. долинах – лучно-чорноземні та лучні ґрунти, на схилах Донец. кряжа, Приазов. височині – чорноземи малопотужні та дерново-щебенюваті ґрунти. Природна рослинність (ковила, типчак, житник, тонконіг, на Пд. – катран, кермек, молочай, полин) збереглася здебільшого в заповідниках і подекуди на схилах Донец. кряжа та Приазов. височини. Луками зайняті переважно заплави річок. Під лісами понад 4 % тер. Д. о. У межах Донец. кряжа переважають байрачні ліси та діброви (дуб, клен, ясен, берест), уздовж Сівер. Дінця – сосн. бори та заплавні ліси (вільха, берест). Полезахисні смуги займають бл. 60 тис. га. Сучасна фауна представлена здебільшого степ. і деякими видами ліс. тварин. У області – понад 50 видів ссавців, 38 – риб, 12 – плазунів, бл. 300 – птахів. Серед ссавців переважають лисиця, заєць-русак, ховрах, миша, тушканчик, тхір, з птахів – коршун, кіпчик, яструб, жайворонки малий і степовий, вівсянка, пелікан, куріпка сіра, дика качка, з плазунів – вуж, ящірка, гадюка степова. Об'єкти природно-заповід. фонду заг.-держ. значення: *Український степовий природний заповідник НАНУ* (філії: *Хомутівський степ*, [Кам'яні Могили](#), [Крейдова флора](#)), Нац. природ. парк «*Святі гори*», ландшафт. заказник [Білосарайська коса](#), лісові заказники [Бердянський](#) і [Великоанадольський](#), орнітол. заказники *Приазовський чапельник*, [Еланчанські бакаї](#), Кривої коси бакаї, геол. заказник *Роздольненський*, геол. пам'ятки природи [Клебан-Бицьке відслонення](#), [Дружківські скам'янілі дерева](#), [Кровецька балка](#), *Новокатеринівське відслонення*, *Стильське відслонення*, ботан. пам'ятки природи [Гірка балка](#), *Маяцька Дача*, [Грабове](#), гідрол. пам'ятки природи озера *Ріпне* та *Сліпне*, [Донецький ботанічний сад НАНУ](#). Є регіон. ландшафтні парки Донец. кряж, Зуївський, Клебан-Бик, Краматорський, Меотида. Слов'ян. солоні озера Ріпне, Сліпне, Вейсове, соляна шахта в м. Соледар, де створ. спелеол. санаторій, джерела мінерал. вод побл. Слов'янська та м. Добропілля мають бальнеол. значення. За унікал. природ. лікув. властивостями чудовою рекреац. зоною є Азов. узбережжя. Наявність у Донец. регіоні влас. паливно-енергет. і мінерал.-сировин. ресурсів, близькість залізоруд. родовищ Кривбасу, вихід до моря сприяли формуванню великого пром. комплексу з високою концентрацією галузей важкої промисловості, створенню досить розвинутої вироб., наук. і соц. інфраструктури, високого ступеня урбанізації.

Д. о. утвор. 2 липня 1932 у складі 12-ти міськрад і 23-х р-нів з адм. центром в Артемівську, від кін. 1932 – м. Сталіно (нині Донецьк). Вона об'єднала адм. одиниці Донбасу, які не ввійшли до складу раніше створ. Харків. та Дніпроп. областей, зокрема Артемів., Ворошилів., Горлів., Кадієв., Риків., Сталін. міськради, Гришин., Лисичан., Сорокин., Чистяків. р-ни. З Харків. обл. Д. о. передано Біловод., Білуц., Верхньотеплян., Лиман., Марків., Мілов., Новоайдар.,

Новопсков., Рубіжан., Сватів., Слов'ян., Старобіл., Троїц., з Дніпроп. обл. – Великоянисол., Волновас., Старокаран., Старокерменчин., Старомикол. р-ни. 1938 поділено на Сталін. і Ворошиловгр. (нині *Луганська*) обл. 1919–25 існувала [Донецька губернія](#), після її ліквідації створ. Сталін., Маріупол., Артемів. та Луган. округи. Кількість р-нів неодноразово змінювалася (1938 – 22, 1946 – 28, 1960 – 22, 1965 – 15, від 1969 – 18). Тер. сучас. Д. о. була заселена вже 300–140 тис. р. тому, про що свідчать кам'яні знаряддя, знайдені pobl. с. Зелений Гай Тельманів. р-ну. Pobl. Амвросіївки на березі Кринки виявлено рубило, що пролежало в землі понад 120 тис. р. Стоянки кінця серед. палеоліту досліджено pobl. сіл Олександрівка та Антонівка Мар'їн. р-ну (100–30 тис. р. тому), майстерні для оброблення кременю тієї доби – pobl. сіл Білоярівка, Успенка, Новоклинівка Амвросіїв. р-ну. За твердженням археологів, бл. 40–10 тис. р. тому в донец. степах похолоднішало, й вони перетворилися на рівнинну тундру, де водилися песці та дрібні гризуни-лемінги, дикі коні, зубри, сайгаки, зустрічалися олені. Поселення того часу розкопано над Сівер. Дінцем в околиці сіл Богородичне, Пришиб, Тетянівка Слов'ян. р-ну, Дронівка Артемів. р-ну. Досить відома стоянка мисливців на зубрів, розташ. pobl. Амвросіївки. У мезоліті люди краю жили в урочищі Минів. Яр pobl. Святогірська і у долині безімен. річки, що впадає в Осику (14–10 тис. р. тому). У Минів. Яру знайдено декілька тогочас. сокир. У новокам'яному віці долина Сівер. Дінця (сmt Райгородок Слов'ян. р-ну, села Брусівка Краснолиман. міськради, Іллічівка Краснолиман. р-ну, Дронівка Артемів. р-ну) була одним із найгустіше заселених р-нів України. Неоліт. племена заселяли також береги Кальміусу біля пн. межі Тельманів. р-ну. Розкопано понад 30 давніх майстерень з обробітку кременю біля Казенного Торця, Сухого Торця, Кривого Торця, Бахмутки, Осики, Кринки. 1930 під час будівництва в Маріуполі металург. комбінату [«Азовсталь»](#) (нині ВАТ) виявлено пам'ятку європ. значення – могильник неоліт. часу, де розкопано 122 поховання. У понад 80-ти насел. пунктах відкрито пам'ятки періоду міді–бронзи (3–1 тис. до н. е.). Від 4–3 тис. до н. е. область належала до зони переважання кочового господарства. У 1 тис. до н. е. – 1 тис. н. е. тут мешкали скіфи, сармати та ін. кочові народи. У часи Київ. Русі землі Д. о. населяли печеніги та половці. Після перемож. походу київ. князя Святослава 965 і заснування Тмутаракан. князівства на цю тер. посилився вплив Давньорус. держави. Згодом Подоння та узбережжя Азов. моря почали заселяти слов'яни. Приазов'я неодноразово досягали війська Володимира Мономаха. Вони здобули низку міст на Сівер. Дінці та змусили відступити половців за Дон і Волгу. 1223 на р. Калка відбулася битва об'єднаного руського (дружини галиц., волин., київ., черніг. та ін. князів) та половец. військ з монголо-татар. військами. Через відсутність згоди та єдиного командування русько-половец. війська зазнали поразки. Після татар. навали тер. Д. о. відійшла до складу Золотої Орди і тривалий час лишалася малозаселеною. Від поч. 16 ст. – під впливом Крим. ханства. У 17–18 ст. пн. частини тер. – у межах Слобід. України, правобережжя Кальміусу – земель Вільностей Війська Запорозького низового, решта – Всевеликого Війська Донського. Загалом колонізацію краю розпочато у 2-му десятиріччі 16 ст. від берегів Сівер. Дінця. Осн. роль у формуванні постій. місц. населення

належала запороз. і донському козацтву. На тер. Дикого поля (незаселена степова тер. Пн. Причорномор'я між Дністром і Доном) спершу з метою пром. діяльності, а згодом і для осілого життя, проникали переселенці з Сіверщини під час польс.-литов. війни. Для захисту пд. кордонів Рос. імперії тут зводили сторож. козац. пости, згодом почали селитися селяни-втікачі з правобереж. губерній, які стали першими солеварами й будівниками низки слобід. 1571 налічувалося 73 сторожі. Наприкінці 17 ст. пд. кордони Рос. імперії у межах області охороняли козаки Ізюм. слобід. козац. полку. Переселенці з Правобереж. України на нових місцях займалися вирощуванням зерн. культур, скотарством, бджільництвом, борошномел. справою й винокурінням. Вони перенесли сюди свій досвід саджання вишень, яблунь, слив. Одним із найстаріших міст області є Слов'янськ (до 1794 – Соляний, Тор). Згадка про нього є у «Слові о полку Ігоревім». Перше писемне свідчення (царська грамота на земел. володіння) про населені місця датовано 1642 і стосується Святогір. монастиря (*Свято-Успенська Святогірська лавра*), який, імовірно, засн. у 1-й пол. 13 ст. київ. ченцями. 1707 у пониззі Дону вибухнуло козац.-селян. повстання під проводом бахмут. отамана К. Булавіна (у Артемівську 1971 встановлено його погруддя), безпосеред. причиною якого стало прагнення Петра I скасувати традиц. право запороз. і донських козаків на самоврядування та заборонити їм приймати до себе селян-втікачів. Після придушення повстання 1709 карал. загони спалили над Сівер. Дінцем козац. м-ка, слободи й хутори, де проживали селяни-втікачі. К. Булавін, оточений змовниками, застрелився (за ін. даними, його вбили козаки старшини І. Зерщикова). Продовжуючи боротьбу проти Крим. ханства й Туреччини за вихід до Чорного моря, цар. уряд заселяв пд. землі також іноз. колоністами, зокрема сербами, болгарами, греками, вірменами та ін. Після заснування у 1-й пол. 18 ст. Нової Січі (існувала 1734–75) у р-ні сучас. с. Покровське (Нікопол. р-н Дніпроп. обл.) пд. землі області входили до Кальміус. паланки, зх. – частково до Самарської. За грамотою цариці Єлизавети Петрівни 1746 землі на Сх. від Кальміусу та в бас. Міусу надано в користування донському козацтву. Після рос.-турец. війни 1768–74 на узбережжі Азов. моря та на правому березі Кальміусу грец. переселенці з Криму заснували 24 слободи. 1778 у гирлі Кальміусу, на місці запороз. фортеці, закладено м. Павловськ, яке 1779 перейменовано на Маріуполь, 1780 заселено греками. Від 1708 тер. сучас. Д. о. перебувала в складі Азов. губ., 1783–97 – Катеринослав. намісництва, 1797–1802 – Новорос. губ. 1802 значна частина тер. (Маріупольщина та Бахмут. пов.) увійшла до Катеринослав. губ., пн.-зх. частина її (сучас. Слов'ян. р-н) у той період була в складі Слобідсько-Української (від 1835 – Харків.) губ., від 1792 пд.-сх. землі (нині Новоазов., Старобешів., Шахтар. і Амвросіїв. р-ни) належали до Обл. Війська Донського. Наприкінці 18 ст. у межиріччі Кальміусу та Грузького Єланчика (нині Новоазов. р-н) виникла низка прус., баден. і саксон. колоній. Нім. колонізація тут тривала аж до кін. 19 ст. У 1810-х рр. у Маріупол. пов. засн. євр. с-ща Хлібодарівка, Рівнопілля та Затишшя, у 1860-х рр. у пн. частині області – поселення амніст. рос. урядом розкольників, які повернулися з Молдови, Литви та Польщі. До поч. 2-ї пол. 19 ст. у пд.-сх. частині області утвор. слободи Амвросіївка, Зуївка, Авдіївка, Харцизька, Макіївська, с-ща

Ханженкове, Кутейникове, у зх. і центр. частині – с-ща Гришине, Селидівка, Гродівка, Добропілля, Авдотїєне, Олександрівка, слобода Григорівка, с. Семенівка. Після рос.-турец. війни 1828–29 козаки ліквідованої турец. владою Задунай. Січі на Зх. від Маріуполя заснували станиці Азов. козац. війська. Їхніми нащадками та донськими козаками 1850 закладено станицю Новомиколаївська (нині м. Новоазовськ). Поряд із укоріненим тут вже с. госп-вом та соляним промислом у 19 ст. бурхливо розвивалися млинар.-круп'яне виробництво, чумацтво та візникування. На поч. 1790-х рр. у Бахмут., Маріупол. і Слов'ян. повітах функціонувало 249 млинів. Наприкінці 18 ст. у межах сучас. Д. о. мешкало бл. 120 тис. осіб понад 30-ти етносів: 1779 українці складали 61,3 % від заг. чисельності, росіяни – 20,5 %, греки – 7,3 %, молдавани – 2,5 %. У 1-й пол. 18 ст. в Кальміус. і Самар. паланках Війська Запорозького працювала значна кількість заг.-осв. шкіл, у Торі – дяківка, від 1808 у Бахмуті – перше нар. училище. Загалом у 1860-х рр. на тер. Маріупольщини та Бахмут. пов. діяло 47 початк. шкіл, в яких навчалося 1,4 тис. дітей. Ліквідація особистої залежності селян від землевласників після селян. реформи 1861 сприяла подальшому зростанню міст і міського населення. Унаслідок пошук. робіт під керівництвом академік АН СРСР та УРСР О. Карпинського (у Соледарі – погруддя) у 2-й пол. 19 ст. виявлено величезні поклади кам'яної солі в Бахмут. улоговині. Розвиток кам'яновугіл. промисловості регіону пов'язаний з діяльністю рудознавців Г. Капустіна та В. Лодигіна, які 1721 відкрили перші вугіл. родовища побл. Бахмута. Відомості про значні поклади вугілля цар. двір уперше одержав від козаків. Його використання населенням для побут. потреб з пластів, що виходили на поверхню землі, зафіксовано наприкінці 17 ст., пром. видобуток розпочато наприкінці 18 ст. Однак, порівняно із зх.-європ., перші донбас. шахти були надзвичайно примітивними. На поч. 19 ст. діяли селян. копальні у селах Зайцеве Бахмут. пов., Олександрівка (нині у межах Донецька). Серед власників шахт – брати Рутченки, Риков, Карпов, Кравченко, Котляревські. 1839 вугілля видобували в 14 місцях сучас. Д. о., зокрема у р-ні Селидова, Щербинівських хуторів, Микитівки. 1867 закладено велику шахту в Горлівці. 1870 у Донец. краї видобуто вже 15,6 млн пудів. Системат. вивчення вугіл. покладів тут проводили вчені-геологи *Л. Лутугін, Ф. Чернишов, П. Лебедєв*. У 2-й пол. 1860-х рр. створ. перші геол. карти. 1895 у Макіївці відкрито першу на Донбасі збагачувал. ф-ку потуж. 60 т на год., 1905 споруджено підземну електр. відкатку, 1908 – перші електр. підйомну машину та підйомник породи на терикон. У 1890-х рр. 2 найбільші кам'яновугіл. копальні – Рутченківська та Новорос. товариства – давали понад 20 % усього видобутку вугілля в басейні. Продаж вугілля став однією з гол. статей місц. торгівлі. Наприкінці 18 ст. в Маріуполі, Слов'янську та Бахмуті відбувалося по 4 ярмарки на рік. Важка індустрія області почала розвиватися в 1870-х рр. від часу побудови залізниць. Першу залізничну лінію прокладено 1869, це була ділянка Курсько–Харківсько–Азовської залізниці, що сполучала м. Ростов і центр. губернії Росії з Горлівкою. 1872–82 споруджено Костянтинів., Донец. і Маріупол. лінії, що сполучили більшість міст і великих с-щ ниніш. Д. о. між собою та з пром. центрами України й Росії. 1884 Катеринин. залізниця з'єднала Донбас з Криворіжжям. На зростання донец. індустрії також

впливав іноз. капітал, насамперед франц., а також бельг., нім., британ. та ін. Іноз. акціонери організували трести «Продвугілля» (1904 йому належало 75 % видобутку вугілля в Донбасі) і «Продмет». 1872 акц. «Новорос. товариство кам'яновугіл., залізороб. і рейкового виробництва», розпорядником якого 1869–89 був британець Дж. Юз, у межах сучас. Донецька заснувало перший металург. завод, який через 20 р. став одним із найбільших у Рос. імперії (нині ЗАТ [«Донецьксталь» Металургійний завод](#)). 1894 задано першу домну чавуноплавил., залізороб. й сталеливар. заводу з мех. ф-кою франц. акц. «Донец. товариства залізороб. й сталевар. виробництва», 1898 – Торец. сталеливар. і мех. заводу бельг. акц. «Торец. сталеливар. і мех. анонім. товариства» (1920 їх об'єднано в Торец. сталеливар. і мех. завод ім. К. Ворошилова, нині ВАТ [«Дружківський завод металевих виробів»](#)), 1895 – Петров. металург. заводу рос.-бельг. акц. товариства (нині ВАТ [«Єнакієвський металургійний завод»](#)), 1897 – металург. заводу бельг. акц. «Товариства залізопрокат. заводів» (нині ВАТ [«Костянтинівський металургійний завод»](#)). 1898 отримано перший чавун у домен. печі маш.-буд. заводу нім. фірми «В. Фіцнер і К. Гампер» (від 1933 – *Старокраматорський машинобудівний завод* і [Краматорський металургійний завод](#), нині обидва – ВАТ), 1896 введено в дію металург. завод «Нікополь» франц. акц. «Нікополь-Маріупол. гірн.-металург. товариства», 1899 – металург. завод «Провіданс» бельг. акц. компанії «Рос. Провіданс» (від 1920 – Маріупол. об'єднані металург. заводи, нині ВАТ [«Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча»](#)), металург. завод «Уніон» (нині ЗАТ [«Макіївський металургійний завод»](#)). 1899 Юзів., Петров., заводи «Уніон», «Нікополь», «Провіданс» виплавляли 35,1 млн пудів чавуну (бл. 17,5 тис. робітників). У Костянтинівці іноз. підприємці заснували склозавод, у Слов'янську – содові підприємства. Наприкінці 19 ст. сформувався Пд. гірн.-пром. р-н і його складові частини – Бахмут., Горлівсько-Щербинів., Юзів. та ін. гірн. округи. Завдяки швидкому розвитку гірн. промисловості в Донбасі та залізоруд. в Кривому Розі (нині Дніпроп. обл.) він перетворився на найбільший вугіл.-металург. р-н Росії (пізніше О. Блок назве його «Новою Америкою»). Наприкінці 19 – на поч. 20 ст. поміт. внесок у становлення металургії зробили відомі фахівці [М. Курако](#) (засн. школи доменщиків – «куракін. академії») та [І. Бардін](#). На поч. 20 ст. почали виникати підприємства коксохім. і маш.-буд. галузей. Розвиток промисловості супроводжувало зростання насел. краю. 1863 на тій частині тер. сучас. Д. о., що входила до Катеринослав. губ., проживало 200 тис. осіб. За даними 1-го Всерос. перепису насел. 1897, на тер. Бахмут. та Маріупол. повітів налічувалося 586,5 тис. осіб, 1915 у цих повітах мешкало вже бл. 1 млн осіб. Формування пром. пролетаріату Донбасу відбувалося здебільшого за рахунок розореного селянства. Наприкінці 19 ст. шахтар. склад поповнили вихідці з Тамбов., Тульської, Орлов., Черніг., Полтав., Харків., Катеринослав. губерній. Внаслідок міграц. процесів переважно з рос. губ. (лише 1871 у Донбас прибуло 82,5 % робітників з чорнозем. центру) край поступово ставав найбільш зрусіфікованою частиною України. Перед 1-ю світ. війною насел., яке мешкало в межах сучас. області, обслуговували 34 лікарняні заклади та 157 лікарів. Ще в ті часи були зафіксовані аварії на шахтах з великою

кількістю жертв. Так, 1898 під час вибуху газу на руднику «Іван» загинуло 60 осіб, 1908 на Риків. шахті – 274 особи, 1912 на шахті «Італійка» – 118 осіб. Спостерігався й масовий травматизм на металург. підприємствах. Тільки в рік пуску заводу «Уніон» травмовано 634 робітники. Наприкінці 1880-х рр. край відвідав Д. Менделєєв, який досліджував стан повітря поблизу великих шахт і підприємств. Через важкі умови життя та праці робітників час від часу відбувалися страйки. Велика хвиля страйків охопила Донбас під час рос. революції 1905. У грудні того ж року у Горлівці відбувся зброй. виступ робітників, який жорстоко придушили жандармерія та війська. На поч. 1910-х рр. у Бахмут. і Маріупол. пов. працювало 379 початк. шкіл, де навчалося бл. 15 тис. учнів, з серед. навч. закладів функціонували 4 комерц. училища в Юзівці (назва Донецька до 1924), Горлівці, Бахмуті, Макіївці та кілька г-зій, у Горлівці діяло штейгер. училище, у Макіївці – школа десятників. Викладали переважно російською мовою. Від березня 1917 робітництво Донбасу, яке за своїм складом було наполовину російським, охопили рос. ліві течії – есери, меншовики, більшовики. Укр. партії мали незначний вплив. У ході Визв. змагань 1917–21 влада неодноразово змінювалася. На поч. 1918 на Лівобереж. Україні, зокрема й на тер. сучас. Д. о., за допомогою військ. частин, надісланих з Москви (група О. Єгорова), владу встановили донбас. більшов. організації, очолені Артемом (Ф. Сергєєв), К. Ворошиловим, О. Пархоменком. Створеній червоній гвардії протистояли війська донських козаків під керівництвом О. Каледіна (зі Сх.) та УЦР (із Зх.). За адм.-тер. поділом УНР, затв. 6 березня 1918 УЦР, тер. сучас. області розділено між трьома землями: Азовською з центром у Маріуполі, Донеччиною з центром у Слов'янську та Половецькою з центром у Бахмуті. У лютому–квітні 1918, коли під тиском нім. і укр. військ більшовики залишили тер. України, тут проголошено формал. владу [Донецько-Криворізької Радянської Республіки](#). 8 серпня 1918 уряди Української Держави та Дону підписали договір про осн. принципи двосторон. відносин. Ним затв. сх. кордон України по лінії межі Катеринослав. губ. з деяким пересуненням на Сх. поблизу Маріуполя. Влада Директорії тут тривала недовго, на поч. 1919 Донбас знову захопили більшов. війська, до кін. травня того ж року – Добровол. армія А. Денікіна. У ході боїв між Червоною армією та денікінцями у багатьох містах по кілька разів змінювалася влада. Водночас на Приазов'ї діяли численні загони Н. Махна, які протягом 1919, будучи союзниками Червоної армії, двічі здобували Маріуполь. У грудні 1919 – січні 1920 більшовицькі війська остаточно утвердили рад. владу в краї. Воєнні дії 1918–20 мали досить негатив. вплив на розвиток промисловості. Бл. половини шахт були затоплені або завалені (з 1816 копалень діяло 959), тут працювала лише третина довоєн. кількості гірників. З низки металург. підприємств функціонував (не на повну потужність) тільки Єнакієв. завод. Порівняно з довоєн. станом 1920 видобуток вугілля впав до 4,6 млн т, випуск металопродукції скоротився до 0,5 %. Поперед. рівня в краї досягнуто 1928–29. На поч. 1920-х рр. тут розпочато націоналізацію пром. підприємств, будівництво коксо-хім. і маш.-буд. заводів, реконструкцію застарілих і будівництво нових шахт, модернізацію вугіл. промисловості загалом. Через брак коштів на відновлення видобуток вугілля в ті роки зосереджено на найбільших шахтах, 1925 їхня кількість

зменшилася до 238. Однією з вирішальних умов успішної відбудови стала електрифікація Донбасу. 1926 введено в дію 1-у, 1928 – 2-у чергу Штерів. ДРЕС, згодом – Зуїв. ДРЕС, місц. електростанції в Артемівську, Маріуполі, с-щі Щербинівка. 1934 стали до ладу найпотужніший у світі *Новокраматорський машинобудівний завод* (нині ЗАТ), Маріупол. металург. комбінат «Азовсталь», на якому працювали дві найпотужніші в СРСР 250-тонні мартенів. печі. Нові цехи та агрегати споруджено на Маріупол. ім. Ілліча, Сталін., Єнакієв., Макіїв. металург. заводах. Велике госп. значення мало завершення 1937 будівництва магістралі Донбас–Москва протяжністю 1100 км. Також розширено та реконструйовано Ясинуват., Дебальців. і Краснолиман. залізничні вузли, побудовано перші в СРСР механіз. гірки на станціях Красний Лиман та Дебальцеве. Завдяки успіш. здійсненню реконструкції область перетворилася на одну з найважливіших баз індустріалізації СРСР. Як і до 1-ї світової війни насел. поступово знову почало зростати, переважно за рахунок переселенців з Росії. Поряд з відбудовою промисловості в шахтар. краї прослідковувався також бурхливий розвиток освіти. Зростала мережа заг.-осв. і профес.-тех. шкіл, різних курсів. Доросле насел. здобувало освіту у школах лікнепу. 1921 у Юзівці засн. гірн.-мех. технікум (від 1926 – гірн. інститут, нині [Донецький національний технічний університет](#)) та робітфак при ньому, 1923 – Краматор. маш.-буд. технікум. 1 січня 1923 у Донец. губ. розпочалася передбачена планом Наркомосу українізація, внаслідок якої лише 1924 кількість україномов. шкіл зросла з 7-ми до 181. 1932 таких шкіл у Донбасі вже налічувалося 1769. Цей період на Донеччині, як і по всій Україні, завершився з призначенням у січні 1933 секр. ЦК КП(б)У П. Постишева та самогубством наркома освіти *М. Скрипника* (уродженець м. Ясинувата). Відтоді тут розпочався зворот. процес – масовий перехід шкіл на рос. мову викладання (наприкінці 1980-х рр. у Д. о. з 1217 шкіл з українською мовою навчання працювало лише 105, у 1970-х рр. у Донецьку вже не було жодної). У 1920-х рр. розпочато будівництво сотні тисяч житл. споруд (1925 для шахтарів «Донвугілля» зведено 1300 дво- та триповерх. будинків), закладів культури, мед. установ. У Святогірську, Маріуполі, Слов'янську відкрито санаторії й будинки відпочинку. Особливо схил. до протестів проти соц. несправедливості пролетар. насел. краю рад. керівництво намагалося забезпечити найкращі умови порівняно з жит. ін. регіонів України. На поч. 1926 функціонувало 216 робітн. клубів, 246 сільбудів, 187 хат-читалень. 1920 у Костянтинівці розпочав роботу перший у Донбасі професій. театр, 1924 в Артемівську – театр «Синя блуза», 1925 створ. хор «Сурма Донбасу». 1933 до Донецька переїхав і працював до 1950-х рр. українською мовою театр робітників Червонозавод. р-ну Харкова, основу трупі якого першочергово складали актори театру «Березіль» (нині [Донецький обласний академічний український музично-драматичний театр](#)). Муз. мистецтво популяризували численні хор. колективи, інструмент. та духові оркестри підприємств, Палаців культури, клубів. Відкрито низку кінотеатрів, насел. пунктами курсували пересувні кіноустановки. Серед період. видань міжвоєн. років – газети «Всесоюзная кочегарка», «Молодой шахтер», «Диктатура труда», «Кочегарка», журнали «Спутник партийного работника Донбасса», «Спутник донецкого пропагандиста»,

«Просвещение Донбасса», «Забой». У 1-й чв. 20 ст. з ініціативи краєзнавців М. Сибільова та С. Одинцової розпочато широкі археол. та етногр. дослідж. Створений ними краєзнавчий музей у Святогірську став знач. наук. установою. Прагнучи отримати якнайбільші прибутки, рад. керівництво багаторазово використовувало Д. о. як плацдарм, на якому випробовували різноманітні способи комуніст. агітації та пропаганди. Вирішал. роль у цьому відіграло започаткування соц. змагань. «Рухом ударників» на поч. 1932 були охоплені майже 60 % шахтарів області. 1929 організовано заг.-донецьке та між гірниками Донбасу і Кузбасу змагання. Продовжувач стаханов. руху вибійник Горлів. шахти № 1 «Кочегарка» М. Ізотов 11 вересня 1935 видобув 241 т вугілля за зміну (замість 7 т за нормою), перекривши всі існуючі рекорди (31 серпня 1935 на шахті «Центральна-Ірміне» у с-щі Ірміне, нині у межах м. Стаханов Луган. обл., *О. Стаханов* вирубав 102 т, 18 вересня 1935 – 227 т, на цій самій ділянці 3 вересня 1935 [М. Дюканов](#) – 115 т). Його послідовниками були: на залізнич. транспорті – машиніст паровоз. депо Слов'янськ [П. Кривоніс](#) (майже вдвічі перевершив середню тех. швидкість водіння товар. поїздів; зберігся його особистий паровоз Еу-684-37, нині пам'ят. знак) і складач поїздів на ст. Ясинувата М. Кожухар (встановив рекорд у швидкіс. складанні поїздів); у металургії – сталевар Маріупол. металург. заводу ім. Ілліча *М. Мазай* (з 1 м2 поду домен. печі одержав 12,7 т сталі замість 7–8 т, які давали новатори того часу, згодом – 15 т; закатований нацистами); у с. госп-ві – перша в СРСР жінка-тракторист, організаторка жін. трактор. бригади в Старобешів. МТС [П. Ангеліна](#). Стаханов. рух, попри його «організованість» згори, сприяв підвищенню продуктивності, вдосконаленню організації праці та профес. зростанню працівників. Їхній досвід зберіг своє значення під час 2-ї світової війни, у ході післявоєн. відбудови та в подальші роки. Сільс. насел. краю потерпало від голоду 1921–22, 1946–47 та голодомору 1932–33. Жит. с.-г. р-нів відчули на собі жахливу сталін. політику колективізації, розкуркулення, карал. акції у формі конфіскації всього продовольства під виглядом хлібозаготівель. Водночас на донец. шахтах і заводах знайшли порятунком тисячі людей, з ін. регіонів України, де голодомор набрав найжахливіших розмірів. Досить поширеною справою компарт.-рад. влади було викриття розкольник. діяльності троцькіст.-зінов'єв. антипарт. блоку, різноманіт. контррев. і фашист. організацій, члени яких нібито займалися шпигунством, намагалися зашкодити «розквіту» Донбасу та загалом рад. держави. 1930–50 у Д. о. за політ. мотивами репресовано понад 100 тис. осіб. Здебільшого пролетар. насел. перебувало під впливом тодіш. ідеології. Так, від 1926 до 1940 лави обл. парт. організації зросли в 2,3 рази: їх поповнили 77,9 тис., комсомол – 194 тис. осіб. За переписом 1939 насел. області становило понад 3 млн осіб, бл. 75 % якого проживало в містах. Заг. житл. фонд у містах і смт складав 15,6 млн км². Наприкінці 1930-х рр. у Д. о. вже діяло 7 ВНЗів, у технікумах навчалося 16,7 тис., у заг.-осв. школах – бл. 550 тис. учнів, працювали театр опери та балету, 6 драм. театрів, театр муз. комедії, філармонія, 1138 Палаців культури та клубів, 1190 б-к (3 млн книг), 514 кіноустановок, 269 мед. закладів. Напередодні 2-ї світової війни потуж. електростанцій в області становила 464 кВт, пром-сть давала 29,3 % заг.-союз. видобутку

вугілля (за рівнем механізації Донбас посідав 1-е м. серед вугіл. басейнів світу), 29,2 % – чавуну, 22,7 % – сталі та прокату; 1940 колгоспи (1136, бл. 67 % посів. площ) та радгоспи (159, бл. 33 % посів. площ) зібрали (6002 трактори, 2179 комбайнів) 12 млн центнерів зернових; протягом 1920–30-х рр. маш.-буд. заводи виготовили понад 15 тис. металург. устаткування, 1185 вруб. машин, значну кількість металорізал. верстатів, шахт., підйом. та породонавантажувал. машин, перші вугіл. комбайни, електровози, екскаватори. Відразу ж після нападу Німеччини на СРСР пром. підприємства почали випускати продукцію для потреб фронту, зокрема на Сталін. металург. заводі виготовляли корпуси авіабомб, гранат. Наприкінці серпня 1941 розпочато створення лінії оборони на підступах до Донбасу, у вересні – евакуацію (навіть під безперерв. бомбардуваннями ворожої авіації) кваліфік. робітників і цінного устаткування до Сибіру, на Урал та в Казахстан. У жовтні того ж року в м. Магнітогорськ (Челябін. обл., РФ) випущено першу продукцію Маріупол. металург. заводом ім. Ілліча. У перші місяці війни у рад. армію додатк. призвано 175 220 жит. Д. о., у жовтні 1941 – ще 61 245. У серед. жовтня нім. війська впритул наблизилися до Донбасу, згодом захопили Сталіно, Макіївку, Горлівку, Красноармійськ, Слов'янськ, на поч. листопада окупували центр. та пд.-сх. частини області та вийшли до рік Сівер. Дінець і Міус. Захоплена тер. Д. о. увійшла до т. зв. військ. зони, що підпорядковувалася безпосередньо командуванню гітлерів. військ. Для експлуатації донец. шахт і заводів тут створ. гірн.-металург. товариство «Схід». У своїх загарбниц. планах гітлерівці відводили Донбасу особливе місце, порівнюючи його зі Сх. Руром. Вони розраховували перетворити область в «прикордон. арсенал», використати як базу для забезпечення своєї воен. промисловості вугіллям і металом. Політика нацистів була скерована на масове знищення насел., передусім противників режиму (діяли рад. підпілля, похідні групи ОУН), а також євреїв і циган, насильниць. вивезення на примус. роботи до Німеччини молоді, на розграбування природно-ресурс. потенціалу області. За роки окупації вбито 279 тис., на каторгу до Німеччини вивезено бл. 200 тис. жит. Д. о. звільнена 1943 у ході [Донбаських операцій 1941–43](#). Боротьба за Донбас почалася взимку 1943 у донських і приволз. степах, продовжувалася влітку на рубежі ріки Сівер. Донець і закінчилася восени у Придніпров'ї. У результаті беззупин. наступу в серпні–вересні 1943 війська Пд.-Зх. (командувач – генерал армії *Р. Малиновський*) і Пд. (*Ф. Толбухін*) фронтів просунулися від Сівер. Дінця та Міусу на глиб. понад 300 км майже за 40 діб. У жорстоких боях вони розгромили 11 піхот. і 2 танк. дивізії супротивника. У визв. боях за Донбас загинуло бл. 150 тис. рад. воїнів, на фронтах 2-ї світової війни – майже 300 тис. донбасівців. Жодний пром. регіон світу не зазнав таких масштаб. руйнувань. Спустошуючий «смерч» двічі пройшовся тер. області: 1941 – із Зх. на Сх., 1943 – зі Сх. та Зх. Застосування тактики «випаленої землі» мало вражаючі наслідки. Особливо постраждала вугіл. пром-сть. Знач. руйнувань зазнали металург. та хім. підприємства, залишилися руїни від коксохім. і маш.-буд. заводів. Протягом 1941–43 у Д. о. підірвано та затоплено 314 осн. і 30 новозбудов. шахт, пошкоджено понад 2100 км підзем. виробок, знищено 280 метал. копрів, 515 підйомал. машин, 570 гол. вентиляц. пристроїв, 22

домен. і 43 мартенів. печей, 34 прокат. стани, 3 блюмінги, 8 тис. км залізнич. шляхів, 1500 мостів, 27 локомотив. депо, 28 вагон. депо і вагоноремонт. пунктів, 400 вокзалів і станцій. будинків, підірвано та спалено сотні тисяч м² житл. та громад. площ. Об'єм води, що заповнила шахтні виробки, складав понад 800 млн м³. Фактично у зруйнованому стані перебували 3 найбільші ДРЕС – Зуїв., Курахів., Штерівська. Заг. збитки, завдані госп. комплексу області, склали 30 707 млн крб. Відродження «Всесоюз. кочегарки» стало всенар. справою, найважливішим політ. і військ.-госп. завданням. З багатьох регіонів СРСР у Донбас прибували ешелони з написами «Терміново! В Україну», «Терміново! У Донбас». До поч. 1945 у Д. о. вже діяло 8 домен. і 24 мартенів. печей, 2 бесемерів. конвертери, 15 прокат. станів, 60 кокс. батарей. Поступово Донбас за обсягом вуглевидобутку знову став гол. басейном СРСР, його питома вага у всесоюз. масштабі досягла 26,7 %. Поряд з відновленням нар. господарства регіону численні труд. бригади піднімали з руїн міста та с-ща. 1954 розпочато будівництво Старобешів. ДРЕС, до 1958 споруджено канал Сівер. Донець–Донбас. 1951–58 у області введено в експлуатацію 20 нових шахт, 3 потужні доменні печі, 1959–65 – 90 нових пром. підприємств і бл. 20 цехів і вироб-в, зокрема й 14 шахт і 12 вуглезбагачувал. ф-к. Від 1951 до 1958 валовий випуск пром. продукції зріс більш як у 2,1 рази. Видобуток вугілля 1958 становив 87,9, 1965 – 101,8 млн т. У 2-й пол. 1950-х рр. валовий збір зернових досяг 1 млн 392 тис. т, виробництво молока проти 1953 зросло на 200 тис. т, значно збільшився випуск м'яса. За успіхи, досягнуті в розвитку с. господарства, Президія ВР СРСР 26 лютого 1958 нагородила Д. о. орденом Леніна. На поч. 1960-х рр. в економіці області подвоїлося виробництво валової продукції хім. промисловості, у 2,7 рази зріс випуск товарів нар. споживання; підприємства та організації освоїли бл. 100 важливих видів продукції, розробили та виготовили 197 видів нових машин, механізмів і устаткування. За своїм тех. рівнем 42 типи машин перевершили рівень найкращих світ. зразків. Базою тех. переозброєння всіх галузей нар. господарства в той період стала його суціль. електрифікація. Однією з найбільших у СРСР була [Донецька залізниця](#). Лише наприкінці 1950-х – на поч. 1960-х рр. її вантажообіг зріс більш як на 40 %. На справжні мор. ворота Донбасу перетворився *Маріупольський морський порт*. Широкого розвитку набув також автомобіл. та авіац. транспорт. 1965 обл. автобус. трест обслуговував понад 580 маршрутів. До поч. 1970-х рр. прокатні стани, крокуючі екскаватори, вугіл. комбайни, метал і вугілля, вироби хім. та скляної пром-стей Донец. краю почали надходити до 8-ми зарубіж. країн. Низка кваліфік. працівників підприємств області надавала допомогу в буд-ві пром. об'єктів Польщі, Болгарії, Румунії, Афганістану, Індії та ін. країнам. За успіхи, досягнуті у розвитку нар. господарства та особливо важкої індустрії, 2 грудня 1970 Д. о. нагороджено другим орденом Леніна. У 1-й пол. 1970-х рр. масовим стало змагання труд. колективів за право володіти призами труд. слави імені героїв перших п'ятирічок – М. Ізотова, М. Мазая, П. Ангеліної. Їх присуджували за підсумками року кращим підприємствам вугіл. і металург. пром-стей, с. господарства. Першими отримали ці призи колективи підприємств, де починали свій шлях прославлені герої – горлів. шахта «Кочегарка», Маріупол. металург.

завод ім. Ілліча, колгосп «Зоря» Старобешів. р-ну. Значна увага приділялася впровадженню у виробництво досягнень НТП. 1971–75 колективи пром. підприємств області здійснили 13 108 заходів щодо впровадження передової технології, освоїли випуск 675-ти нових видів продукції. До 1974 щоріч. валовий збір зернових у Д. о. зріс до 1,9 млн т. Заг. цифри, що відображали рівень розвитку промисловості в цілому, деякою мірою «приховували» ті негативні тенденції, що почали прослідковуватися у вугіл. галузі Донбасу. Екстенсив. шлях розвитку, підкріплений командно-адм. методами, не міг гарантувати постій. зростання вироб. показників. Досягши піку видобутку 1970, вуглевидобувні підприємства області стали поступово скорочувати виробництво: 1970 – 106,8, 1980 – 98,5, 1990 – 80,5 млн т. Незважаючи на продовження у 1970–80-х рр. робіт з тех. переозброєння галузі, істот. поліпшення стану шахт. фонду досягнуто не було. Намітилася тенденція погіршення у співвідношенні вироб. потужностей, що вибували та вводилися в дію. Зокрема 1971–79 закрито 70 шахт вироб. потуж. 16,5 млн т, а відкриття нових 17 і завершення реконструкції 28 дозволило ввести в експлуатацію потужності в обсязі лише 40 млн т. Для вугіл. бас., у якому 40 % шахт працювали понад півстоліття після здачі в експлуатацію без реконструкції, такі повіль. темпи модернізації мали тяжкі наслідки. Через затримання удосконалення вентиляції, підзем. транспорту, поліпшення температур. режиму, робота на підзем. ділянках ставала дедалі небезпечнішою. Протягом 1970-х рр. на шахтах Донбасу щорічно ставалося 3–4 вибухи метану, що мали важкі наслідки. Недостатньо задовольняли потреби шахт й у серій. устаткуванні, не вистачало мех. комплексів для виймання тонких положистих і крутих пластів, прохідниц. комбайнів для міцних порід. Тим часом розроблення з кожним роком заглиблювалися на 8–10 м і до поч. 1980-х рр. більшу половину вугілля добували у шахтах з ускладненими гірн.-геол. умовами. 1981–85 на шахти Д. о. надійшов 51 комплекс для розроблення тонких пластів КМ-103 замість запланованих 195-ти, відповідно комплексів КМТ – 3 замість 30-ти, комплексів КМТ, що працюють з високим навантаженням, – 18 замість 60-ти. Брак коштів і відступ від їхнього цільового використання на довгі роки затягували тех. переозброєння шахт. У 1980-х рр. реконструкцію провели фактично лише на Новодзержинській та Краснокутській шахтах. На шахті ім. Ю. Гагаріна ВО «Артемвугілля» через недофінансування роботи велися вкрай повільно, на шахті «Україна» ВО «Селидіввугілля» завершення реконструкції перенесли з 1985 на 1995. Проте Д. о., що переживала один із критич. етапів своєї історії, продовжувала давати країні паливо, загалом повністю задовольняючи потреби нар. господарства в коксів. і енергет. вугіллі. Працюючи у складних гірн.-геол. умовах, при відсутності достат. кількості необхід. тех. засобів, шахтарі краю вершили справж. труд. подвиг, виконуючи підвищені вироб. плани і додатк. зобов'язання. На поч. 1980-х рр. нормативну вироб. потуж. шахт використовували на 97,5–104,8 % (У США – на 58–64 %, ФРН – на 89 %). Невирішені вчасно проблеми галузі виявили себе особливо гостро на поч. 1990-х рр.

Вагоме місце в економіці Д. о. й нині посідає пром-сть. Наявність паливно-енергет. і мінерал.-сировин. ресурсів й надалі сприяють тут розвитку пром. комплексу з високою концентрацією галузей важкої промисловості, наук. та соц. інфраструктури. В області переважають металург. (49 %) і паливно-енергет. (23,5 %) комплекси та загалом виробляється п'ята частина від заг.-держ. обсягу пром. продукції (з випуску осн. видів Д. о. посідає перші та провідні місця в Україні). Понад половину пром. виробництва припадає на 2 найбільших пром. центри – Донецьк (18 %) та Маріуполь (37 %).

Д. о. є осн. постачальником коксохім. сировини (кам'яне вугілля осн. марок, антрацит) на ринку України. Станом на січень 2008 безпосередньо Мін-ву вугіл. промисловості України тут підпорядк. 60 шахт і шахтоуправлінь, які входять до складу держ. підприємств з видобування вугілля [Горлівське «Артемвугілля»](#), [«Дзержинськвугілля»](#), [«Добропіллявугілля»](#), [«Жовтеньвугілля»](#) (Кіровське), [«Красноармійськвугілля»](#) (Димитров), [«Макіїввугілля»](#), [«Орджонікідзевугілля»](#) (Єнакієве), [«Селидіввугілля»](#), [«Сніжнеантрацит»](#), [«Торезантрацит»](#), [«Шахтарськантрацит»](#), [Донецької вугільної енергетичної компанії](#); 13 шахт і шахтоуправлінь (8 – шахти 3-ї групи) є самостій. держ. підприємствами. Працюють 30 підприємств недерж. форми власності, серед найпотужніших – [Засядька О. імені Шахта](#), [«Красноармійська-Західна № 1»](#), [«Комсомолец Донбасу»](#); бл. 50 перебувають на різній стадії узгодження проект. документації або здійснюють підготовчі роботи. Кількість діючих очис. вибоїв (при плані 191) складає 170. З поч. 2008 в дію введено 86 нових (при плані 108), вибуло з роботи 89 (при плані 85) вибоїв. Середнє навантаження на вибій на шахтах області – 418 т на добу, з навантаженням понад 1 тис. т на добу працює 20 очис. вибоїв. Заг. довж. очис. лінії 28,7 км. У різній стадії ліквідації знаходяться 58 шахт і 2 збагачувал. ф-ки. 2007 вуглевидобувні підприємства Д. о. видали 34,2 млн т вугілля (103 % до завдання; 2006 – 36,4 млн т), зокрема коксівного – 20,1 млн т (112,7 % до завдання; 2006 – 21,9 млн т), енергетичного – 14,1 млн т (92,8 % до завдання; 2006 – 14,6 млн т), проведено 229,0 км підготов. виробок (на 34,3 км менше завдання; 2006 – 226,1 км), середньооблік. чисельність їхніх працівників склала 144,4 тис. осіб (на 15,1 тис. менше розрахунк. значення; 2006 – 149,8 тис.), робітни-ків з видобування вугілля – 102,9 тис. осіб (на 13,6 тис. менше розрахунк. значення; 2006 – 107,5 тис.). 2006–07 середньомісячна продуктивність праці шахтаря становила 23,0–24,1 т. Зольність видобутого 2007 вугілля становить 39,8 %, що на 0,5 % більше встановленої норми. Геол. умови розроблення вугілля в краї характеризуються різними ступенями складності залежно від потужності пластів (0,5–2,0 м), наявності тектоніч. порушень, освоєнням глибоких горизонтів і підвищенням тиску, високою газонасиченістю пластів. Балансові запаси вугілля – бл. 10 млрд т, зокрема коксів. вугілля – 56 %, антрациту – 12 %. Вироб. потужності вугледобув. підприємств становлять 56,6 млн т вугілля. Питома вага його видобутку шахтами Д. о. в заг. обсязі України – 55 %, вугілля для коксування – бл. 80 %. 2007 заг. травматизм на вугіл. підприємствах області склав 3963 випадки, порівняно з 2006 збільшився на 130. У 2006 на шахтах усіх форм власності сталося

95 смертел. випадків, 2007 – 203. Найбільша кількість аварій з людськими жертвами – на шахті ім. О. Засядька: у травні 1999, серпні 2001, червні 2002, вересні 2006, листопаді та грудні 2007 (загинуло 5 рятувальників та 100 шахтарів, десятки людей травмовано).

Електроенергетика представлена єдиним комплексом генеруючих, мережних, ремонтно-тех. вироб-в. Осн. операторами ринку електроенергії є ВАТ «Донбасенерго» у складі *Старобешівської та Слов'янської ТЕС*, ТОВ «Східенерго» у складі [Курахівської](#) і [Зуївської ТЕС](#), структур. підрозділ ВАТ «Центренерго» Вуглегірська ТЕС й *Миронівська ТЕС* ВАТ «Донецькобленерго». Встановлена потуж. (9,0 тис. МВт) 6-ти ТЕС здатна також забезпечити потреби в електроенергії ін. регіонів. На ринку природ. газу області 2007 працювало 56 постачальників, найбільший з яких – ЗАТ «Укргазенерго» (понад 89 % від заг. обсягу постачання).

У чорній металургії області працюють 11 металург., 39 з виробництва метал. виробів, 7 коксохім., 13 вогнетрив., 3 флюсовидобув. підприємств, які забезпечують майже 75 % виробництва в Україні вогнетрив. продукції (магнезіал., алюмосилікатні, динасові вогнетриви, неформовані та молоті матеріали), бл. 50 % – чавуну, сталі, прокату чорних металів, коксу, 25 % – сталевих труб. На них зосереджена чверть осн. засобів промисловості та пром.-вироб. персоналу області. Провідні підприємства галузі: металург. комбінати ім. Ілліча та «Азовсталь», Макіїв., Єнакієв. металург. заводи, «Донецьксталь», Дружків. завод метал. виробів, ВАТи – «Харцизький трубний завод», «Силур» (м. Харцизьк), [«Донецький металопрокатний завод»](#), [«Авдіївський коксохімічний завод»](#), «Макіївський коксохімічний завод», «Ясинівський коксохімічний завод», [«Донецьккокс»](#), [«Великоанадольський вогнетривкий комбінат»](#), «Часово-ярський вогнетривкий комбінат», [«Кіндратівський вогнетривкий завод»](#), [«Красногорівський вогнетривкий завод»](#), «Пантелеймонівський вогнетривкий завод», [«Докучаєвський флюсо-доломітний комбінат»](#), [«Комсомольське рудоуправління»](#), «Новотроїцьке рудоуправління», ЗАТ [«Єнакієвський коксохімпром»](#). 2007 у Д. о. вироблено: чавуну – 16,5 млн т (110,6 % до 2006), сталі – 19,9 млн т (104,8 %), прокату товарного – 17,6 млн т (105,3 %), готового прокату чорних металів – 10,6 млн т (104,4 %), труб сталевих – 0,59 млн т (87,2 %), вогнетрив. продукції – 641,3 тис. т (105,1 %). Збільшення обсягів виробництва осн. видів металопродукції відбулося за рахунок введення нових потужностей, пожвавлення внутр. ринку металоспоживання та сприятливої кон'юнктури світ. ринку. Скорочення виробництва труб в області обумовлене зменшенням замовлень з боку РФ. Авдіїв. коксохім. завод – монополіст з виробництва фталевого ангідриду та пекового коксу; Єнакієв. коксохімпром – сульфовугілля; коксохім. виробництво комбінату «Азовсталь» – газової сірки. У кольор. металургії області зосереджені осн. в Україні виробництва свинцю (ЗАТ «Свинець», Костянтинівка), твердих сплавів на основі заліза, нікелю, кобальту, порошків на основі заліза, порошк. стрічки та дроту (ВАТ «Торезтвєрдосплав»), прокату кольор. металів і сплавів на основі міді та алюмінію (ВАТ [«Артемівський завод з обробки кольорових](#)

[металів»](#)). У хім. та нафтохім. пром-стях працюють 36 підприємств різної спеціалізації. Вони виробляють полістирол, різноманітні кислоти, фармацевт. та для потреб ВПК продукцію, товари побут. хімії, забезпечують бл. чверті заг. обсягу випуску в Україні мінерал. добрив, третини синтет. аміаку та сірчаної кислоти. Провідним підприємством галузі є ВАТ «Концерн “Стирол”» (Горлівка), яке випускає 80 % хім. продукції в області та входить до десятки найпотужніших у світі виробників аміаку й азот. добрив. Д. о. має досить розвинутий комплекс промисловості буд. матеріалів (бл. 15 % від заг.-укр. обсягу виробництва). Осн. види продукції: клінкер та цемент різних видів і марок, буд. скло, цегла, шлакоблоки, тротуарна плитка, граніт. щєбінь, буд. вапно та гіпс, різноманітні теплоізоляц. матеріали. Підпр-ва з виготовлення буд. матеріалів розташ. в Артемівську, Соледарі, Краматорську, Костянтинівці, Слов'янську, Амвросіїв. (ВАТ [«Донцемент»](#)), Артемів. та Ясинуват. р-нах.

У заг. обсязі виробництва маш.-буд. галузі області 34 % випуску продукції належить ВАТ [«Азовмаш»](#) (Маріуполь), 19,6 % – Новокраматор. маш.-буд. заводу, 18,1 % – ЗАТ [«Горлівський машинобудівник»](#), ВАТам – [«Дружківський машинобудівний завод»](#), [«Донецькгірмаш»](#), [«Ясинуватський машинобудівний завод»](#). Випуском складнопобут. техніки зайняті АТ «Норд» (Донецьк), ВАТи – [«Грета»](#) (Дружківка), [«Електропобутприлад»](#) (Маріуполь), ЗАТ «Новогродівський машзавод», ТОВ [«Донецький завод газової і побутової апаратури»](#). Серед ін. – Старокраматор. маш.-буд. завод, ВАТи – «Топаз», [«Донбаскабель»](#) (обидва – Донецьк), [«Донецький завод “Точмаш”](#)», [«Донецький енергозавод»](#), [«Сніжнянський завод хімічного машинобудування»](#), [«Слов'янський завод важкого машинобудування»](#), [«Маріупольський завод “Авторадіатор”](#)», [«Краматорський завод важкого верстатобудування»](#), [«Костянтинівський завод високовольтної апаратури»](#), [«Краматорський завод важкого машинобудування»](#), [«Ханжонківський завод двигунів»](#) (Макіївка), ЗАТ [«Горлівський завод будівельних машин»](#), Сніжнянський машинобудівний завод ВАТ «Мотор-Січ». Вони повністю забезпечують потребу України в гірн.-прохідниц. устаткуванні, виробляють майже 100 % заг.-держ. обсягу холодильників побутових, 74 % – прал. машин.

Важливе місце в пром. комплексі області посідає харч. та переробна промисловість. Провідні галузі: м'ясна, молочна, борошномельна, плодоовочеконсервна, кондитер., макаронна, олієжирова, лікєро-горілч. на, пиво-безалкогол., рибна і рибопереробна, соляна. Осн. підприємства: ВО [«Артемсіль»](#), кондитер. компанії [«АВК»](#) та [«Конті»](#), Маріупольська кондитерська фабрика компанії «Roshen», Маріупольський рибоконсервний комплекс, ЗАТи – «“Сармат” Донецький пивоварний завод», [«Артемівський завод шампанських вин»](#), [«Донецька макаронна фабрика»](#), «“Славолія” Слов'янський масложировий комбінат», ВАТ «Харцизький завод харчових концентратів». Серед галузей легкої промисловості найбільше значення мають текстил. (ТОВ [«Донецьке виробниче об'єднання “Текстиль-Контакт-Донбас”](#)»), трикотажна (ТОВ

«Шахтарський трикотаж»), швейна (ВАТ [«“Донбас” Донецьке виробничо-торговельне підприємство»](#)), шкіряно-взуттєва (Донецьк, Макіївка, Горлівка, Шахтарськ, Артемівськ). З виготовлення фарфор. виробів спеціалізується ТОВ [«Дружківський фарфоровий завод»](#). Деревообробна та целюлозно-папер. промисловості працюють на привоз. сировині, серед найбільших центрів – Донецьк, Слов'янськ (*«Самоцвіти» Слов'янська олівцева фабрика*), Торез (*Торезький целюлозно-паперовий комбінат*), Костянтинівка, Артемівськ. До поч. 2000-х рр. працював [Донецький завод іграшок](#) – одне з провід. підприємств з виготовлення іграшок у СРСР.

2003–07 вироблено 293,8 тис. т ковбас. виробів, 618,5 тис. т м'ясних напівфабрикатів, 1,6 млн т нерафінованої соняшник. олії, 179,4 тис. т рідкого обробленого молока, 10,7 тис. т вершк. масла, 262,2 тис. т кисломолоч. продуктів, 25,6 тис. т крупів, 1,2 млн т хлібобулоч. виробів, 18 млн дал безалкогол. напоїв, 100 млн м2 бавовняних тканин, 839,5 тис. шт. костюмів, 7 млн 321,1 тис. шт. спіднього трикотажу, 3 млн 52,5 тис. пар взуття, 15 млн 875,7 тис. шт. посуду та інших госп.-побутових виробів з фарфору, 4 млн 742,4 тис. шт. побут. холодильників, 833,8 тис. шт. прал. машин, 2 млн 327,7 тис. шт. кухон. газових плит.

В області зареєстровано 26 тис. підприємств малого бізнесу, або 86 % від заг. кількості суб'єктів госп. діяльності. 2006 у сфері малого підприємництва реалізовано продукції, робіт і послуг на суму 7,5 млрд грн, що становить 2,8 % від заг. обсягу виробництва.

У Д. о. прискореними темпами розвивається інфраструктура телекомунікацій. Є можливість розширення використання мобіл. телефонів, стільник. і пейджинг. зв'язку. Низка компаній надає клієнтам доступ до Інтернету. Від 1995 діє компанія «DCC» – єдиний оператор стільник. зв'язку з гол. офісом за межами Києва.

С. госп-во області має в користуванні понад 2 млн га с.-г. угідь, з них орних земель – 1,7 млн га. В АПК унаслідок реформування 426 КСП створ. 625 агроформувань ринк. типу. Функціонує 1,7 тис. фермер. госп-в. Гол. зерн. культури: озима пшениця, ярий ячмінь, кукурудза; тех. – соняшник; кормові – коренеплоди, багаторічні й однорічні трави, кукурудза на зелений корм і силос. Розвинуто овочівництво, баштанництво, садівництво (яблуні, груші, вишні, черешні), ягідництво; свинарство, птахівництво (здебільшого в приміс. зонах), скотарство молоч. і молочно-м'ясного напрямів. На 1 січня 2008 поголів'я великої рогатої худоби становило 179,6 тис. (корів – 85,6 тис.), свиней – 351,1 тис., овець і кіз – 78,6 тис., птиці – 11 005,0 тис. 2007 під зерн. та зерн.-бобовими культурами перебувало 745,2 тис. га, цукр. буряками (фабричними) – 1,9 тис. га, соняшниками – 408,4 тис. га, картоплею – 63,3 тис. га, овочами відкритого ґрунту – 29,9 тис. га, корм. культурами – 164,0 тис. га; вироблено 105,7 тис. т м'яса всіх видів (у забій. вазі), 404,6 тис. т молока всіх видів, 1319,9 млн шт. яєць, 147 т вовни, 1187,4 тис. т зерн. та зерн.-бобових культур (у вазі після доробки), 17,9 тис. т цукр. буряків, 491,8 тис. т насіння соняшнику (у вазі після доробки), 621,1

тис. т. картоплі, 453,8 тис. т картоплі, 93,0 тис. т плодів і ягід. У січні–червні 2008 рибні господарства виловили 6297,7 т риби.

Д. о., як один з найбільших суб'єктів зовн.-екон. діяльності в Україні, постійно нарощує свій потенціал. За зовн.-торг. оборотом посідає 3-є м., її експорт складає 70 %, з них 40 % забезпечують маріупол. металург. комбінати ім. Ілліча та «Азовсталь». Підпр-ва та організації Донеччини мають партнерів більш ніж у 120 країнах світу. У сферу міжнар. співробітництва залучені регіони держав Європи, СНД, Пд.-Сх. Азії. Гол. зовн.-торг. партнерами є РФ (26,9 % від заг. обсягу експорту області), Туреччина (11,7 %), Італія (9,2 %), Єгипет (3,2 %), Польща (2,7 %), Індія (2,52 %), Білорусь (2,1 %). За січень–квітень 2007 зовн.-торг. товарообіг склав 4,4 млрд дол. США. Зберігається тенденція збільшення надходжень в економіку області прямих іноз. інвестицій, загалом формування сприятливого інвестиц. клімату. На поч. 2007 обсяг прямих іноз. інвестицій досяг 837,1 млн дол. США. Серед найбільших держав-інвесторів – Кіпр, США, Велика Британія, Німеччина, Італія, Австрія. З метою залучення інвестицій у грудні 1998 прийнято Закон України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області». Відповідно до нього були створені терміном на 60 р. спец. екон. зони «Донецьк» і «Азов», введено на 30 р. спец. режим інвестиц. діяльності та надано статус тер. пріоритет. розвитку 26-ти містам і 7-ми р-нам. 2005 і 2006 Законами України «Про державний бюджет» на відповідні роки його осн. норми скасовано.

Транспортна мережа Д. о. забезпечує сьому частину вантаж. і дев'яту пасажир. перевезень України. На Донец. залізницю припадає майже 45 % заг. обсягу навантаження Укрзалізниці та 15 % відправлень пасажирів. Вона обслуговує вироб.-госп. комплекс і насел. Донец., Луган., частково – Дніпроп., Запоріз. і Харків. обл. Донецьк має залізничне сполучення з великими вузл. станціями України та РФ, зокрема з Києвом, Львовом, Одесою, Харковом, Сімферополем, Москвою, С.-Петербургом. Довжина колії залізниці становить 2,9 тис. км. За якістю автомобіл. дороги області належать до вищих категорій. Внутрішньоміс. та шосейні магістралі оснащені мережею сучас. автозаправ. станцій. У Д. о. діють сервісні станції з продажу, ремонту та обслуговування автомобіл. техніки всіх знач. виробників автомобілів світу. 555 міських, 528 приміс. і 640 міжміс. маршрутів обслуговує 15 333 автобусів і мікроавтобусів. Зареєстровано 6690 автомобілів таксі. У Донецьку та Маріуполі (структур. підрозділ комбінату ім. Ілліча) розташ. аеропорти, які мають статус міжнар. і пропонують повний спектр митних послуг. У Краматорську – пасажиро-транспорт. аеродром. 90 % усіх авіаперевезень Донец. регіону здійснює комунал. підприємство «Авіакомпанія “Донбасаеро”» (1-е м. в Україні за обсягом внутр. перевезень, 11 % заг.-укр. ринку загалом). Один із найбільших портів України – Маріупол. мор. порт. Повний комплекс митних послуг і висока якість систем комунікацій роблять його важливим імпортно-експорт. центром регіону. Він щорічно обробляє понад 14 млн т вантажів, 17 порт. причалів дають змогу приймати судна довж. 240 м і осадкою 8 м. Пропускна спроможність становить 99 %. У

січні–червні 2008 залізнич. транспортом перевезено 23 581,4 тис., автомобіл. – 258 018,0 тис., авіац. – 251,4 тис., тролейбус. – 116 767,8 тис., трамвайним – 105 587,4 тис. пасажирів, залізнич., автомобіл., авіац. транспортами – 82 502,7 тис. т вантажу.

Потужна пром-сть з переважанням важкої індустрії, нехтування протягом тривалого періоду об'єктив. законами розвитку та відтворення природно-ресурс. комплексу в поєднанні з недостатністю правових механізмів сприяли погіршенню екол. ситуації в регіоні. Нині за різними видами техноген. навантаження Д. о. має одні з найвищих показників в Україні. Вона посідає 1-е м. за обсягами щорічних викидів у атмосферу (2403,5 тис. т, 1/3 від заг. кількості в Україні), комунал. (542,9 тис. т) та пром. (1648,7 тис. т) стоків, твердих відходів (382,8 тис. т).

У Д. о. діють (2008) 89 ВНЗів (223 902 студенти), з них 62 – I–II та 27 (держ. форми власності – Донец. тех. університет, [Донецький національний університет](#), [Донецький національний медичний університет ім. М. Горького](#), [Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського](#), [Донецький державний університет управління](#), [Маріупольський державний гуманітарний університет](#), [Приазовський державний технічний університет](#), [Слов'янський державний педагогічний університет](#), [Донбаська національна академія будівництва і архітектури](#), [Донбаська державна машинобудівна академія](#), [Донецька державна музична академія ім. С. Прокоф'єва](#), [Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов](#), [Донецький державний інститут здоров'я, фізичного виховання і спорту](#)) – III–IV рівнів акредитації; 1210 заг.-осв. навч. закладів, з них 31 г-зія, 30 ліцеїв, 77 навч.-вихов. комплексів, 2 колегіуми, 19 заг.-осв. шкіл-інтернатів, 9 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, 7 санатор. шкіл-інтернатів, 30 спец. шкіл-інтернатів; 120 профес.-тех. навч. закладів ([Артемівське музичне училище ім. І. Карабиця](#), [Донецьке вище училище олімпійського резерву ім. С. Бубки](#), [Донецьке музичне училище](#), [Донецьке училище культури](#), [Донецьке художнє училище](#), [Маріупольське музичне училище](#), [Шахтарський кінотехнікум](#)); 1139 дошкіл. закладів. Укр. мовою на Донеччині навчається 29,5 % школярів (у Донецьку – 17,1 %, Маріуполі – 14,7 %). Від 1965 функціонує орган міжвідом. координації наук.-тех. розвитку Донбасу (сфера діяльності охоплює також і Луган. обл.) – [Донецький науковий центр НАНУ та Міністерства освіти і науки України](#), до складу якого входять 15 установ НАНУ, 140 галуз. н-д., проектно-конструктор. і технол. організацій, 34 ВНЗи III–IV рівнів акредитації. Загалом в області – 74 організації, які виконують наук. дослідження (7561 науковець: д-рів н. – 734, канд. н. – 4820). Серед провідних наук. установ – [Донецький фізико-технічний інститут ім. О. Галкіна НАНУ](#), [Економіки промисловості Інститут НАНУ](#), [Економіко-правових досліджень Інститут НАНУ](#), [Прикладної математики і механіки Інститут НАНУ](#), [Проблем штучного інтелекту Інститут НАНУ та Міністерства освіти і науки України](#), [Фізики гірничих процесів Інститут НАНУ](#), [Фізико-органічної хімії і вуглехімії Інститут ім. Л. Литвиненка НАНУ](#), [Гірничої геології, геомеханіки і маркшейдерської справи Український державний науково-](#)

[дослідний і проектно-конструкторський інститут НАНУ, «Автоматгірмаш ім. В. Антипова», Вибухо захищеного та рудникового електрообладнання Український науково-дослідний інститут, Гірничої механіки Науково-дослідний інститут ім. М. Федорова, «Донецький інститут з проектування організації шахтного будівництва та підприємств будівельної галузі», «Дондіпровуглемаш», Донецький державний науково-дослідний і проектний інститут кольорових металів, Донецький державний науково-дослідний інститут чорної металургії, Донецький інститут агропромислового виробництва УААН, Донецький науково-дослідний вугільний інститут, Донецький науково-дослідний інститут комплексної автоматизації, Комплексний науково-дослідний, проектно-конструкторський інститут з проблем центрального району Донбасу, Макіївський державний науково-дослідний інститут з безпеки робіт в гірничій промисловості, Медико-екологічних проблем Донбасу та вугільної промисловості Науково-дослідний інститут, Невідкладної і відновної хірургії Інститут ім. В. Гусака, «Респіратор».](#)

Система охорони здоров'я представлена широкою мережею обл., міських і рай. лікарень, діагност. центрів, спеціаліз. клінік і амбулаторій, станцій і відділень швидкої допомоги тощо (264 лікарняних, 676 лікар. амбулаторно-поліклініч. закладів). Жит. обслуговують 21,1 тис. лікарів та 46,5 тис. серед. мед. працівників. Ліжк. фонд складає 41,4 тис. од. Щорічно в стаціонарах лікується бл. 1 млн осіб. На базі обл. лікув. закладів функціонують спеціаліз. центри, зокрема опіковий, протипухлинний, для хворих з наслідками травм спин. мозку, мікрохірургії органів, ендоскопіч. хірургії, в яких застосовують найсучасніші технології. Є 19 санаторіїв і пансіонатів з лікуванням, 45 санаторіїв-профілакторіїв, 50 будинків і пансіонатів відпочинку, 251 база відпочинку, 938 дит. оздоров. таборів; 70 готелів та ін. місць для тимчас. проживання. Культ.-осв. послуги надають Донец. обл. академ. укр. муз.-драм. театр, [Донецький обласний російський драматичний театр](#) (Маріуполь), [Донецький академічний державний театр опери та балету ім. А. Солов'яненка](#), [Донецький академічний обласний театр ляльок](#), [Донецький обласний російський театр юного глядача](#) (Макіївка), [Донецька обласна філармонія](#), «Донбас» Заслужений ансамбль пісні і танцю; [Донецький державний цирк «Космос»](#); [Донецький обласний краєзнавчий музей](#) (відділи: [Великоанадольський музей лісу](#), смт Комсомольський Волновас. р-ну; [Немировича-Данченка В. Меморіальний музей](#), с. Нескучне Великоновосілків. р-ну; [Прокоф'єва С. Музей](#), с. Красне Красноармій. р-ну; [Промисловості України Музей](#), Донецьк), [Донецький обласний художній музей](#) (відділ – [Народної архітектури, побуту та дитячої творчості Музей](#), с. Прелесне Слов'ян. р-ну), [Артемівський краєзнавчий музей](#), [Горлівський художній музей](#), [Горлівки історії міста Музей](#), [Горлівський музей мініатюрної книги ім. В. Разумова](#), [Дебальцева історії міста Музей](#), [Дружківський художній музей](#), [Єнакієвого історії міста Музей](#), [Краматорська історії міста Музей](#), [Краматорський художній музей](#), [Костянтинівський краєзнавчий музей](#), [Красноармійський історичний музей](#), [Макіївський художньо-краєзнавчий музей](#), [Маріупольський краєзнавчий музей](#) (відділи: [Народного побуту](#)

Музей, [Греків Приазов'я Музей історії і етнографії](#), обидва – Маріуполь), *Маріупольський міський центр сучасного мистецтва і культури ім. А. Куїнджі*, *Святогірський державний історико-архітектурний заповідник*, *Слов'янський краєзнавчий музей*, *Сніжнянський музей бойової слави*, *Торезький музей ім. О. Стаханова*, *Харцизька історії міста Музей*, [Волноваський краєзнавчий музей](#), *Сєдова Г. Меморіальний музей* (сmt Сєдове Новоазов. р-ну), *Старобешівський меморіальний музей П. Ангеліної*; 702 клуби і Будинки культури, 1059 б-к ([Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. Крупської](#), [Донецька обласна наукова медична бібліотека](#)). Набули широкої популярності міжнар. конкурси молодих піаністів «На батьківщині Сергія Прокоф'єва», молодих вокалістів «Солов'їний ярмарок», міжнар. фестивалі дит. балет. вистав «Гран па», слов'ян. мистецтва «Квітневий благовіст», «Прокоф'євська весна», опер. мистецтва «Золота корона», сучас. пісні «Донецькі самоцвіти», «Пісня без кордонів», балету «Зірки світового балету», гітар. мистецтва «Кришталеві струни», фортепіан. мистецтва «Піано-форум», Міжнар. телевізій. фестиваль-конкурс лірич. пісні «Батьківський дім».

В області налічується 4,3 тис. пам'ятників археології, історії, культури та монум. мистецтва. Встановлено низку пам'ятників Т. Шевченку, О. Пушкіну, засн. підприємств, навколо яких у майбут. постали нові міста (у Горлівці – П. Горлову, у Донецьку – Дж. Юзу), учасникам і загиблим під час воєн. дій 1918–20 та 2-ї світової війни, компартій. діячам, ліквідаторам аварії на ЧАЕС, жертвам голодомору; за 12 км від м. Сніжне на височині *Савур-Могила* – мемор. комплекс на честь визволителів Донбасу від нім.-фашист. окупантів. Осн. архіт. пам'ятки: в Артемівську – Свято-Микол. церква (1797), Свято-Іоано-Предтечен. церква-дзвіниця (1861), церква Всіх святих (поч. 20 ст.), одноповерх. будинок на вул. Радянська (18 ст.), колишні будинки земської управи (1896, нині технікум залізнич. транспорту) та Азово-Донського банку (1900); у с. Андріївка Великоновосілків. р-ну – церква Різдва Богородиці (1795–97); у с. Василівка Амвросіїв. р-ну – Іоано-Богослов. церква (1905); у Горлівці – Свято-Покров. церква (19 ст.), Микол. собор (1905); у Дебальцеві – залізнич. вокзал (1878); у селах Зелене Добропіл. р-ну, Нескучне Великоновосілків. р-ну, Прелесне Слов'ян. р-ну – садиби 19 ст., у сmt Райгородок – 18 ст.; у с. Конькове Тельманів. р-ну – Преображен. церква (1846); у Костянтинівці – Іоанів. церква (1898–1900); у с. Красне Красноармій. р-ну – Свято-Петропавлів. церква (1840); у Маріуполі – будинок купец. зібрання (1887); у сmt Новоекономічне Красноармій. р-ну – церква Різдва Богородиці (1799); у с. Новомихайлівка Мар'їн. р-ну – Михайлів. церква (1837); у с. Новотроїцьке Красноармій. р-ну – Вознесен. церква (1893); у Святогірську – церква св. Миколи Чудотворця (1846, вівтар вирізаний у крейдяній скелі), собор Успіння Пресвятої Богородиці (1859–68), келії, трапезна з церквою Покрови Пресвятої Богородиці (1847–51), каплиці св. Кирила та Мефодія (дата побудови невідома), св. апостола Андрія Первозванного (не пізніше 1850), церква Всіх Святих Всесвят. скиту (дата побудови невідома), будинок настоятеля (1900), готель (1877) Свято-Успен. Святогір. лаври (підземні печерні церкви: св. Іоана Предтечі, 16 ст., відновлена 1851,

площа 46 м², вис. 3,5 м; преподоб. Антонія і Феодосія Печерських, 15 ст., відновлена 1846; Олексія чоловіка Божого, 1861, площа 90 м², вис. 4 м; лавру описано в повісті А. Чехова «Перекоти-поле»); у Слов'янську – Свято-Воскресен. церква (1720–80) та Олександра Невського (1897), залізнич. вокзал (19 ст.), Лаборатор. корпус (1901); у с. Урзуф Першотравн. р-ну – Михайлів. церква (1874); у смт Ялта Першотравн. р-ну – маяк (19 ст.); у смт Ясинівка Макіїв. міськради – Свято-Микол. храм (19 ст.).

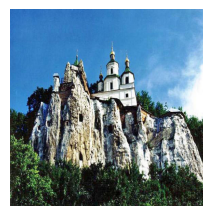
У Д. о. функціонує 90 стадіонів, 50 плавал. басейнів, 1,5 тис. спорт. залів. У 132 ДЮСШ займається 63,5 тис. дітей і учнів. молоді, працюють школи вищої спорт. майстерності. Спорт.-реабілітац. роботу проводить Донец. обл. центр інвалід. спорту «Інваспорт», філії якого відкрито в 12-ти містах. Активно діє обл. центр «Спорт для всіх». В області до системат. занять фіз. культурою і спортом залучено понад 720 тис. осіб. У Прем'єр-лізі України з футболу Д. о. представляють команди «Шахтар», «Металург» (обидва – Донецьк), «Іллічівець» (Маріуполь). Реліг. громади: 564 – УПЦ МП, 85 – УПЦ КП, 4 – УАПЦ, 2 – Руської Православ. Церкви, 1 – Руської Древньоправослав. Церкви, 1 – Руської Істино-Православ. Церкви, 4 – Незалеж. Православ. Церкви, 25 – УГКЦ, 12 – РКЦ, 158 – євангел. християн-баптистів, 55 – християн віри євангельської, 163 – повного Євангелія, 16 – юдейських, 20 – мусульманських, 8 – буддистських, 4 – Міжнар. товариства свідомості Крішні, 1 – індуїст. тантризму, 4 – Всесвіт. чистої релігії, 1 – РУНВіри. Діє 152 громад. організації нац. меншин: 2 – всеукр., 34 – обл., 84 – міських, 14 – рай., 18 – сільс. і селищних. У Донецьку – Біблій. інститут «Слово життя», Укр. іслам. університет, Юдей. духовна семінарія, Укр. біблій. інститут, Біблій. інститут «Благовіст», Ведична академія культури свідомості Крішні; у Макіївці – Донец. християн. університет, Сх.-укр. баптист. теол. семінарія; у Маріуполі – Біблій. інститут «Світло світу»; у Краматорську – Біблій. інститут «Христос для України»; у Слов'янську – Біблій. інститут «Беар Велі».

У Д. о. зареєстровано 1226 період. видань (газет – 82 %, журналів – 13 %, збірників і дайджестів – 5 %), серед них 557 – у Донецьку, 140 – у Маріуполі, 82 – у Краматорську, 41 – у Слов'янську та Слов'ян. р-ні, 37 – у Горлівці, 35 – у Макіївці. За кількістю телерадіоорганізацій займає 1-е м. в Україні (8,8 % від заг. кількості).

З Донеччиною пов'язані життя і діяльність Героїв України – академік НАНУ, літератур. критика, публіциста, громад. діяча [І. Дзюби](#), академік НАНУ, фізика, ректора Донец. університету [В. Шевченка](#), академік АМНУ, ректора Донец. мед. університету [В. Казакова](#), академік АМНУ, лікаря-онколога Г. Бондаря, гірн. інженера, промисловця [М. Сургая](#), фахівця у галузі металург. та прокат. устаткування [Ю. Білоброва](#), шахтарів [М. Гордовенка](#), [М. Гриньова](#), [М. Жаурова](#), [В. Литвинова](#), [П. Солтуса](#), промисловців [Р. Ахметова](#), [Л. Байсарова](#), [Ю. Баранова](#), [Ю. Звягільського](#), [В. Ландика](#), [Л. Литвинова](#), [І. Палія](#), [Г. Скударя](#), [М. Янковського](#), легкоатлета (стрибки з жердиною), спорт.-громад. діяча [С. Бубки](#), багатораз. чемпіона та призера Паралімпій. ігор з плавання [В. Смирнова](#); академік АН

СРСР, вченого у галузі гірн. справи *О. Скочинського*, академік АН УРСР – фізика [О. Галкіна](#), математиків [І. Данилюка](#), [Я. Лопатинського](#), хіміка [Л. Литвиненка](#), вченого у галузі металургії *М. Луговцова*, вченого у галузі механіки *Г. Савіна*, вчених у галузі гірн. справи *М. Старикова*, *М. Федорова*, академік НАНУ – фізика [В. Архарова](#), економіста *М. Чумаченка*, правознавця *В. Мамутова*, математика *І. Скрипника*, хіміка *А. Попова*; ген. конструктора дизел. двигуна танка Т-34 *К. Челпанова*, винахідника першого у світі вугіл. комбайну [О. Бахмутського](#); письменників *В. Сосюри*, *В. Стуса*, *С. Погрібного*, [П. Безпощадного](#), [М. Голодного](#), [Б. Горбатова](#), [Л. Жарикова](#), [К. Герасименка](#), *М. Упеника*, [П. Байдебури](#), *М. Петренка*, [І. Гонімова](#), [Є. Летюка](#), *В. Пеунова*, *А. Клоччі*, [В. Замкового](#), *М. Рибалка*, публіциста й економіста [В. Берві-Флеровського](#); живописця [А. Куїнджі](#), нар. художників України – скульпторів *В. Полоника*, *М. Ясиненка*, графіка і живописця *В. Шенделя*, засл. художників України – графіка, скульптора, живописця [Г. Жукова](#), художника-монументаліста *Є. Орликова*, живописців *О. Полякова*, *Г. Тишкевича*; композитора, піаніста *С. Прокоф'єва*, нар. арт. СРСР – співаків [Ю. Богатикова](#), [М. Гришка](#), [Й. Кобзона](#), *Л. Руденко*, *А. Солов'яненко*, актора театру *Д. Мілютенка*, нар. арт. УРСР, артиста балету *В. Писарєва*, нар. арт. України – співаків [В. Землянського](#), [А. Коробко](#), артистки балету [І. Дорофєєвої](#), засл. арт. УРСР – артистки балету [О. Горчакової](#); засл. арт. РРФСР, нар. арт. УРСР, актора і режисера кіно [Л. Бикова](#), кінорежисерів *Л. Лукова*, *Л. Шепітько*, одного із засн. вітчизн. кіно, діяча кіноіндустрії, режисера і сценариста *О. Ханжонкова*; політ. діяча та публіциста *М. Шаповала*, рад. і парт. діячів *Г. Петровського*, *М. Хрущова*, [А. Жданова](#), *С. Орджонікідзе*, *Р. Руденка* (гол. обвинувачувач від СРСР на Нюрнбер. процесі 1945–46), організаторів і керівників вугіл. галузі СРСР *В. Чубаря*, [Є. Абакумова](#), [О. Засядька](#), одного з організаторів атом. промисловості СРСР, тричі Героя Соц. Праці *Ю. Славського*, укр. політ. діяча *В. Януковича*; спортсменів [П. Астахової](#), *Л. Подкопаєвої*, *В. Чукаріна* (усі – [спорт. гімнастика](#)), [В. Архипенка](#), *Н. Плетневої*–*Откаленко*, *Н. Ткаченко* (усі – [легка атлетика](#)), [Ю. Власова](#) ([важка атлетика](#)), [В. Засипка](#), *О. Ягубкіна* (обидва – бокс), [Б. Верлінського](#), *Р. Пономарьова* (обидва – шахи), *І. Мате* (вільна боротьба), *С. Люгайла* ([волейбол](#)) та ін. 275 уродженцям області присвоєно звання Героя Рад. Союзу, 105 стали повними кавалерами ордена Слави, двох нагороджено чотирма медалями «За відвагу».

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Краткий обзор Мариупольского уезда. Мариуполь, 1884;
2. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Т. 2. Бахмутский уезд. Екатеринослав, 1886;
3. Фомин П. Горная и горнозаводская промышленность юга России. Т. 1–2. 1915–24;
4. W. Kubijowysch. Das Donetzbecken // Osteuropa. 1936;
5. Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. Москва, 1955;
6. Земляк К. П., Критенко Г. П. Край Донецкий. К., 1957;
7. Шрамко Б. А. Древности Северного Донца. Х., 1960;
8. Материалы по археологии Северного Причерноморья. О., 1963;
9. Омелянович В. Природные ресурсы Донецкой области. Д., 1963;
10. Донецкая область за 50 лет: Статист. сб. Д., 1967;
11. Книга о Донбассе: Природа, люди, дела. Д., 1977;
12. Памятные места Донбасса: Путеводитель. Д., 1979;
13. T. Friedgut. Iuzovka and Revolution: Life and Work in Russia's Donbass, 1869–1924. Vol. 1–2. Princeton; New Jersey, 1989;
14. Михненко А. М. Новейшая история Донецкого бассейна. Д., 1998;
15. H. Kuromiya. Freedom and Terror in the Donbas. Cambridge, 1998 (перекл. українською мовою – 2002); Нікольський В. М. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. К., 2001;
16. Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки джерел). Д., 2003;
17. Задніпровський О. Хроніка голоду 1946–1947 років у Донбасі. Д., 2007;
18. Алфьоров М. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939–1959 рр.). Д., 2008.

Бібліографічний опис:

Донецька область / М. Г. Чумаченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20812>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).